

КОГНІТИВНА ВІЙНА: ЛЮДСЬКА СВІДОМІСТЬ ЯК ПОЛЕ БОЮ

COGNITIVE WARFARE: THE HUMAN MIND AS A BATTLEFIELD

Малик І.Р.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

*Когнітивна сфера – це новий простір,
де відбуваються змагання, поряд із сухопутною, морською,
повітряною, кібернетичною і космічною сферами. NATO Innovation Hub [1]*

В статті автор досліджує особливості розуміння, усвідомлення, прийняття та сприйняття явища та поняття «когнітивна війна» – від виникнення до аналізу впливу на людську свідомість через когнітивні упередження.

Когнітивна війна є новим і складним викликом у сфері міжнародних відносин, де головною мішенню стає людська свідомість. У рамках цього виду війни противник прагне впливати на мислення людей, їхні переконання та поведінку за допомогою маніпуляції інформацією, кіберзасобами та соціальними інженерними технологіями. На відміну від традиційних форм війни, когнітивна війна спрямована на зміну не лише того, що люди думають, а й того, як вони думають, що робить її особливо небезпечною в сучасних умовах глобалізованої інформаційної взаємодії.

Когнітивна війна зосереджена на маніпулюванні сприйняттям, думками та поведінкою окремих осіб, груп або цілих суспільств для досягнення стратегічних цілей без прямого військового втручання. Ця форма війни є більш витонченою, ніж традиційні методи, і тісно пов'язана зі стрімким розвитком цифрових технологій, соціальних мереж та швидшим поширенням інформації.

З огляду на предмет та характер дослідження, було проаналізовано співвідношення понять «когнітивна війна», «гібридна війна», «психологічна війна», «інформаційна війна», «кібервійна» та зображено це у вигляді схеми.

На сьогодні НАТО визнає когнітивну війну новим полем битви, котре доповнює традиційні – як от повітряний, морський, кіберпростір тощо. Основна мета цієї форми війни – підрив раціональності та критичного мислення, що призводить до соціального та політичного розколу в суспільствах. Великі політичні гравці (держави, корпорації) активно застосовують ці тактики для досягнення своїх стратегічних цілей через вплив на масову свідомість та маніпуляцію суспільними настроями. Крім того, концепція когнітивної війни в НАТО недостатньо розроблена, тож, було анонсовано, що документ офіційно має вийти лише 2024 року [2] (проте, на грудень 2024 року цієї концепції немає у відкритому доступі. З цього можна зробити висновок, що вона ще знаходиться на стадії завершення, або ж оприлюднення її, з огляду на геополітичні виклики та загрози, не виглядає доцільним). Тож, на сьогодні не існує чітких механізмів контролю та протидії когнітивному впливу на законодавчому рівні.

Ключові слова: когнітивна війна, інформаційна війна, психологічна війна, когнітивні упередження.

This article explores the understanding, awareness, acceptance, and perception of the phenomenon and concept of «cognitive warfare» –from its emergence to an analysis of its impact on the human mind through cognitive biases.

Cognitive warfare is a new and complex challenge in international relations, where the human mind becomes the primary target. In this form of warfare, adversaries aim to influence people's thoughts, beliefs, and behaviors through information manipulation, cyber means, and social engineering technologies. Unlike traditional forms of warfare, cognitive warfare targets not only what people think but also how they think, making it particularly dangerous in the context of modern globalized information interaction.

Cognitive warfare focuses on manipulating the perceptions, thoughts, and behaviors of individuals, groups, or entire societies to achieve strategic objectives without direct military intervention. This form of warfare is more sophisticated than traditional methods and is closely linked to the rapid development of digital technologies, social networks, and the accelerated dissemination of information.

Given the subject and nature of the study, the correlation between the terms «cognitive warfare», «hybrid warfare», «psychological warfare», «information warfare» and «cyber warfare» was analyzed and represented in a schematic format.

NATO currently recognizes cognitive warfare as a new battlefield complementing traditional domains such as air, sea, and cyberspace. The primary goal of this form of warfare is to undermine rationality and critical thinking, leading to social and political division within societies. Major political actors (states, corporations) actively employ these tactics to achieve their strategic goals by influencing mass consciousness and manipulating public sentiment.

Furthermore, the concept of cognitive warfare within NATO is underdeveloped, with the announcement of an official document slated for release in 2024. However, as of December 2024, this concept has not been made publicly available. This suggests that it is either still in the finalization stage or that its publication is deemed inappropriate given current geopolitical challenges and threats. Consequently, there are currently no clear mechanisms for legislative control or counteraction to cognitive influence.

Key words: cognitive warfare, information warfare, psychological warfare, cognitive biases.

Постановка проблеми. Термін «когнітивна війна» – доволі новий в сучасних політичних дослідженнях (його появу джерела визначають і 2015-м і 2017- роком). Проте когнітивна війна як явище, окреслюється, звісно, більшим терміном існування. Сміливо можна припустити, що із появою протиріч між людьми (соціальними групами, корпораціями, державами) виникало бажання впливати на думки та вчинки опонента із зиском для себе. Когнітивна війна як предмет дослідження – це, насамперед, аналіз сучасного розуміння та сприйняття цього явища а також актуалізація вихідних/похідних від/до нього (як от інформаційна, психологічна, кібервійна).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика дослідження актуальна, в тому числі, з огляду на турбулентність у сучасній системі міжнародних відносин. Когнітивна війна в сучасній системі координат – це засіб досягнення переваги через вплив на суспільну свідомість. Тож, вітчизняні дослідники, в котрих предметом наукового пошуку є когнітивні війна у різноманітних її проявах є Почепцов Г.[11], Максименко С., Деркач Л., Стрельбицький М.[13], Гринь М., Скакальська І., Буров Ю. Серед іноземних дослідників явище когнітивної війни досліджують Bernard Claverie, François Du Cluze [12], Gillis A. S., Bernstein C. [8], K. Drmotová, L. Kutěj [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. По суті, когнітивна війна є сама по собі частиною (складовою) гібридної війни. Тож, основне питання/проблему можна сформулювати так: яка саме за розмірами ця частина, в чому її особливість та сутність, а також співвідношення з іншими частинами великого цілого (в даному випадку – гібридної війни).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З огляду на сформульовану тему при проведенні дослідження автор пропонує окреслити такі завдання: 1. на основі сучасних вітчизняних та іноземних досліджень виокремити поняття когнітивної війни; 2. встановити ієрархію (взаємозв'язок) між явищами кібервійна, гібридна війна, інформаційна війна, психологічна війна. 3. когнітивні упередження: формула швидких рішень чи формула з помилками в мисленні?

Виклад основного матеріалу дослідження. Значення термінів «конфлікт», «війна», «бойові дії» у суспільному сприйнятті зазнало значної трансформації з огляду на події у світі загалом та після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну зокрема. Ці терміни все менше асоціюються з безпосередньо веденням «окопної» війни, а все більше – із якимись складними та незрозумілими інформаційними конструкціями, завдяки яким відбуваються (чи навпаки, скасовуються) ті чи інші дії/події, приймаються (або ні) рішення, робляться відповідні висновки, формується сві-

тобачення. Інформаційна складова «бойових дій» є фокусом багатьох сучасних досліджень науковців різних сфер, як от психологія, комунікація, політологія, комп'ютерні науки та інформаційні технології, соціологія, міжнародні відносини, військова справа. Такий широкий та різнобічний спектр досліджень цієї складової дозволяє зробити припущення щодо: 1) її надзвичайної ваги у протистоянні держав, корпорацій, коаліцій чи інших суб'єктів, 2) різносторонній прикладний характер – від процесу генерування ідей до втілення та реалізації, 3) важливість та різнобічність проявів (наслідків) у різних сферах, що піддається дослідженню, виокремленню тенденцій та прогнозуванню фахівцями цих сфер задля поглиблення розуміння процесів, а також вироблення власних стратегій та тактики оборони чи нападу.

Тож, суспільна свідомість, з появою новинах сцен ведення бойових дій в країні, відстань до якої вимірюється кількома кордонами, швидше за все, видаватиме ідею про: «Влада не домовилась» чи «Я не приймаю в цьому участі, отже це мене не стосується»... Таке сприйняття інформації чи така мисленнева парадигма має свої корені та причинно-наслідкові зв'язки. Суспільна думка піддається управлінню – це аксіома. Методи, що застосовуються при цьому, швидкість реалізації процесів та їх ефективність – безкінечне поле вдосконалення. Дослідники цієї сфери виокремили та сформулювали такі терміни як «війна світоглядів», «інформаційна війна», «психологічна війна». Термін «когнітивна війна» у сучасному його тлумаченні почали використовувати у США у 2017 р. задля опису способів дій, що доступні державі та/або впливовій групі, яка прагне «маніпулювати механізмами пізнання ворога або населення, щоб послабити, впливати підпорядкувати й зруйнувати його» [3].

Метою інформаційної війни є контроль над інформаційними потоками та вплив на суспільну думку за посередництвом маніпуляцій фактами, поширення дезінформації та пропаганди. Натомість ціллю когнітивної війни є вплив на когнітивні процеси людини (мислення, сприйняття інформації, формування переконань) та на її поведінку через маніпуляцію свідомістю і емоціями.

Когнітивна війна, сформульована в дослідженнях НАТО – це дії, що здійснюються синхронно з іншими владними інструментами заради впливу на ставлення та поведінку людини. Реалізація поставленої мети відбувається шляхом захисту та/або руйнування індивідуальних і групових когнітивних здібностей задля отримання переваги в подальшому (ймовірному) протистоянні [4]. Когнітивний (пізнавальний) тут – це, перш за все, розумова дія або процес, що охоплює всі аспекти інтелектуальної функції людини, включаючи підсвідомі та емоційні, котрі керують біль-

шістю прийнятих рішень. Дослідники когнітивної війни Kristýna Drmotová, Libor Kutěj у статті «Cognitive Warfare as a New Dimension of Security. A fictional concept or a real silent threat?» вказують, що термін "cognicoun" відноситься до всіх свідомих або несвідомих дій і процесів індивіда, пов'язаних із набуттям, зберіганням, зменшенням, обробкою, розвитком, вилученням, відновленням і використанням інформації. Він охоплює різноманітні ментальні та психічні процеси, такі як мислення, сприйняття, розуміння, пізнання, навчання, запам'ятовування, міркування, згадування, увага, мотивація, уявлення і прийняття рішень. По суті, це кінцева функція розуму [5, р.66].

Тож, когнітивну війну можна окреслити як певну концепцію/систему ведення дій, що покликана впливати на мислення, сприйняття, емоції, переконання та поведінку людей. Когнітивна війна – це війна за розум, емоції, свідомість та увагу людини. Метою такої війни є втручання в інформаційне середовище опонента таким чином, щоб створити вплив на сприйняття реальності й прийняття рішень (як з фізичним використанням сили так і без). Методи досягнення такої мети можуть включати використання дезінформації, пропаганди, психологічних операцій чи маніпуляцій у соціальних мережах. Сутність такої війни закладена у літературні твори, у мистецтво і культуру, в політичну пропаганду, в моделі освіти, в наукові доктрини і бачення світу.

Когнітивна та психологічна війна мають спільні риси, оскільки обидві мають на меті вплив на людську свідомість. Проте вони відрізняються за спрямуванням (фокусом), методами, масштабом та інструментами впливу. Когнітивна війна націлена на весь спектр мислення людини та на процес осмислення/сприйняття реальності. Метою її є вплив на обробку інформації, прийняття рішення та формування переконань. Реалізується таке завдання шляхом маніпуляцій свідомістю за посередництвом інформаційних та технологічних засобів, із впливом на мисленнєві процеси, знання, вірування й культурні цінності. Натомість психологічна війна в більшій мірі спрямована на емоційну сферу людини, її моральний дух, волю до опору та здатність мислити раціонально. За посередництвом такого типу війни здійснюється вплив на психологічний стан людей, щоб спровокувати страх, тривогу, деморалізацію.

Методами впливу в когнітивній війні можуть бути інформаційні операції, пропаганда, дезінформація, цифрові платформи та новітні технології (як от штучний інтелект). Реалізація цих методів здійснюється шляхом проведення кібероперацій, вплив через алгоритми соціальних мереж або маніпуляцію великими масивами даних для створення спотвореної картини реальності. Все це – задля маніпуляції мисленням. Психологічна

війна зазвичай використовує такі методи як пропаганда, шантаж, залякування, розповсюдження чуток, дезінформація (чи/та інші психологічні операції задля здійснення впливу на емоційний стан та нівелювання/знищення моральної сили супротивника).

Масштабність когнітивної війни визначається її глобальним характером, адже вона спрямована не тільки на окремих людей чи групи, але й на суспільство в цілому. Адже метою є зміна способу мислення та поведінки на рівні великих соціальних систем. Зазвичай це реалізується через вплив на інформаційне середовище. Натомість психологічна війна орієнтується на конкретні цілі, як от військові підрозділи, політичні лідери або окремі соціальні групи. Основною метою в цьому випадку є деморалізація опонента чи підвищення морального духу власних підрозділів (населення).

Інструменти, котрі використовуються у когнітивній війні включають використання цифрових технологій, соціальних мереж, інтернету, кіберпростору, алгоритмів, аналітики великих даних та інші сучасні технології для створення інформаційних атак. Такий тип війни традиційно послугується пропагандою, дезінформацією, психологічними операціями, кіберопераціями, штучним інтелектом, алгоритмами соціальних мереж, медіа та особливостями масових комунікацій, м'якою силою та культурною дипломатією, економічним тиском та санкціями, політичним шантажем, освітніми та академічними інструментами (як от вплив на навчальні програми, контроль над інформаційними потоками в освітніх закладах для формування певного світогляду серед молоді, скерування академічних досліджень на ті теми, котрі «працюють» на підтримку та поширення визначених нарративів). Натомість психологічна війна більше покладається на традиційні методи впливу через ЗМІ, пропагандистські кампанії, листівки, радіопередачі, а також особисті погрози та психологічний тиск. Всі ці інструменти можуть працювати як окремо, так і в комплексі, створюючи ефект синергії, що дозволяє швидко й ефективно впливати на великі групи людей та навіть цілі нації.

Тож, основною відмінністю між когнітивною та психологічною війною є ширший спектр маніпуляції мисленням саме у когнітивній війні, що охоплює інформаційні та цифрові засоби, тоді як психологічна війна зосереджена переважно на тому, щоб здійснювати вплив на емоції, мотивацію та моральний дух.

Загалом, співвідношенням таких понять як гібридна війна, інформаційна війна, психологічна війна, когнітивна війна та кібероперації ґрунтовно займались тайванські дослідники (котрі, з огляду на сучасні геополітичні виклики як для регіону Східної Азії загалом, так і для батьківщини авторів

дослідження зокрема мають власне «підґрунтя» для дослідженні даної сфери) Hung, Tzu-Chieh and Hung, Tzu-Wei. У своїй статті автори обґрунтували та запропонували до розгляду схему, котра окреслює ієрархію та взаємозв'язок цих понять та явищ. Автори стверджують, що подекуди когнітивні операції можуть прирівнюватись до військових злочинів, адже під час збройного конфлікту вони можуть використовуватися для вбивства або/та завдання значної шкоди противнику. Когнітивна війна також нагадує війну впливу за своїми ефектами. Тому, хоча всі вони – кібервійна, інформаційна війна, когнітивна війна і гібридна війна – містять елемент операцій впливу і можуть впливати на людське мислення, тільки когнітивна війна спеціально спрямована на контроль над мозком, включаючи використання нейронауки та її складових (нейрофізіологія, нейропсихологія, когнітивна нейронаука) як зброї в різних практиках (рис. 1).

З огляду на те, що когнітивна війна впливає безпосередньо на свідомість людей, неможливо розглядати її відокремлено від загального розуміння психології людини, та того, як саме і чому на об'єкт впливають маніпуляції та дезінформація; що таке когнітивні викривлення, якими так яскраво користуються, в тому числі політехнологі, ЗМІ та ті структури, що мають на меті реалізацію когнітивної війни проти іншої держави.

Тож, когнітивні викривлення (чи когнітивні упередження) – це систематичні помилки в мисленні, які виникають, коли людина обробляє та інтерпретує інформацію в своєму оточенні, котра здатна впливати на її та цього оточення рішення та судження [7]. Когнітивні упередження часто є результатом спроби мозку спростити обробку

інформації. Насправді, це дуже хороший захисний механізм нашого мозку від перенапруження, такий собі своєрідний процес фільтрації (чи механізм подолання напруги), який дозволяє мозку визначати пріоритети та швидко обробляти великі обсяги інформації. Хоча механізм визначається дослідниками як ефективний, його обмеження можуть спричинити помилки в мисленні [8]. За своєю сутністю когнітивні упередження мали б допомагати людям знаходити за допомогою розуму (тобто, усвідомлено) шляхи орієнтування в повсякденному житті. Як стверджують дослідники, через складність навколишнього світу та великий обсяг зовнішньої інформації іноді доводиться покладатися на певні розумові скорочення, які дозволяють діяти швидко. Проте часто це може спричинити нетипові, подекуди ірраціональні інтерпретації та судження. Когнітивні упередження часто виникають через проблеми, пов'язані з пам'яттю, увагою та іншими «розумовими» помилками. Це часто несвідомі процеси прийняття рішень, які полегшують вплив на людей, навіть без усвідомлення цього.

Ймовірно, що неможливо повністю усунути схильність мозку до когнітивного упередження (такого собі скорочення), проте розуміння наявності упереджень може бути корисним під час прийняття рішень. Прикладами когнітивних упереджень може бути тенденція мозку робити висновок, що щось повинно бути бажаним, тому що цього бажають інші люди (автори називають це «ефект перемоги»); сюди ж відносять ефект Даннінга-Крюгера, а саме схильність людини з обмеженими знаннями чи компетенцією в певній галузі переоцінювати власні навички в цій галузі (всього саме ці автори дослідження виокремлюють 23

Рис. 1. Співвідношення та взаємозв'язок складових гібридної війни

За матеріалами [6, р.3].

різновиди когнітивних упереджень, вказуючи при цьому, що відповідні галузі дослідження – когнітивна, соціальна та поведінкова психологія – перебувають в постійному розвитку).

Подальші дослідження були представлені ширшим спектром когнітивних упереджень, що дозволило категоризувати їх у відповідності до чотирьох критеріїв: коли багато інформації; коли не вистачає сенсу; коли швидко реагуємо; коли згадуємо і запам'ятовуємо [9; 10, р. 41].

Для підкріплення власної перестороги щодо небезпечності та підступності когнітивної війни тайванські дослідники наводять, як приклад, працю українського автора Г.Почепцова «Cognitive Attacks in Russian Hybrid Warfare» (2018), котрий досліджує, як когнітивні упередження посилюються засобами масової інформації. Він представляє приклад того, як саме Росія використовує спеціально підібрані новини та негативні образи для дезорієнтації ситуації навколо та всередині України. Станом на час написання статті (2018 р.) автор наводив приклади використання Росією у війні проти України таких основних когнітивних прийомів:

– Прийом якоря: інтерпретацію, яка виникає першою, важко змінити. Тому російське телебачення прагне першим інтерпретувати ситуацію.

– Вибіркове сприйняття: «ми бачимо те, що хочемо бачити». Російські журналісти шукали і подавали виключно негативний погляд на ситуацію, що відбувалась в Україні.

– «Евристика доступності» – переоцінка важливості доступної інформації. Тобто, наприклад, у випадку, коли всі чотири російські канали говорили одну і ту саму інформацію стосовно актуальних подій, то у глядачів складалось враження, що вони знають всю правду.

– Ефект приналежності до більшості: групове мислення не залишає місця для індивідуальних поглядів, що суперечать загальній інтерпретації подій.

– «Упередженість сліпої плями»: ми бачимо помилки лише в словах та аргументах інших: російські журналісти та глядачі багато разів стверджували, що українських громадян перетворюють на "зомбі" через їхнє телебачення [11, р. 41].

Ще однією характерною відмінністю, на думку Bernard Claverie, François Du Cluze, між ІІСО (інформаційною війною) та когнітивною війною полягає у різних рівнях «проникнення». На Рис. 2.2. помітно, що ІІСО зосереджене більше на підриві вірувань, на маніпулюванні культурними шаблонами, на створенні наративів щодо тієї чи іншої держави/політичної сили/народу.

Сучасна агресія російської федерації проти України послуговується усіма видами гібридної війни. Гібридні дії включають, серед іншого, інформаційну війну, спрямовану на контроль над українським інформаційним простором. Такий контроль передбачає проведення когнітивної війни, яка розвалює українську суспільну свідомість. Як підкреслюють українські дослідники Стрельбицький М., Гринь М. саме через залучення когнітивних методів впливу фрагментується колективне світосприйняття, а тому стає можливим просування стратегічно-орієнтованих пропагандистських наративів держави-агресора [13, С. 48]. Задля формування суспільної розрізненості (чи задля того, щоб складалось таке враження) посилюється його сегментація. В межах російсько-української когнітивної війни науковці виокремлюють багато суспільних верств та шляхів впливу на них. Дослідники стверджують, що сегментація відбувається за віком, соціальним

Рис. 2. Відмінність між когнітивною війною та ІІСО

За матеріалами: [12].

статусом, рівнем освіти, географічними показниками, приналежністю до соціальних чи політичних груп, гендером, тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Когнітивна сфера загалом та когнітивна війна зокрема – це динамічні процеси, котрі, з урахуванням розвитку різного роду інформаційних технологій (як от штучний інтелект), потребуватимуть постійного дослідження. Такі дослідження повинні бути максимально різносторонні та можуть препарувати когнітивну війну через сферу психології, лінгвістики, соціології, політології, військової справи, права чи менеджменту. Тут можна працювати з модернізацією термінології, котрою слід оперувати при аналізі оновлених даних, з особли-

востями сприйняття інформації людиною в умовах галопуючого пришвидшення обміну цією інформацією, із суспільно-політичними змінами як наслідками інформаційного впливу, із зміною специфіки ведення бойових дій в умовах загальної турбулентності, із управлінськими викликами та загрозами на рівні соціальної групи чи держави і т.д. Ключовою думкою є: явище когнітивної війни не знаходиться лише в площині політологічних досліджень; воно надто багатогранне та значуще. Тож, аби вигравати такі війни, щоб вибудовувати ефективну стратегію та тактику ведення бойових дій, необхідний постійний фаховий моніторинг динамічних процесів навколо явища когнітивної війни та всередині нього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Протидія когнітивній війні: інформованість і стійкість. Johns Hopkins University. Imperial College London. *NATO Review*. 20 травня 2021 р. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/05/20/protidya-kognitivn-jn-nformovanst-stjkst/index.html>
2. Happening in 2024: Advancements in Cognitive Warfare, Multi-Domain Operations, Future Operating Environments, Sweden's Accession to NATO. *NATO Review*. January 8, 2024. URL: <https://www.act.nato.int/article/happening-in-2024-cognitive-warfare-mdo-future-operating-environments-sweden/?ref=deepstateua.com>
3. Радченко Р. Ваш мозок під прицілом: український вимір когнітивної війни. *Deep State. Озброєння та військова справа*. 12 бер 2024 р. URL: <https://deepstateua.com/kognitivni-viini-ukrayinskii-vimir/>
4. Cognitive Warfare: Strengthening and Defending the Mind. *NATO's Strategic Warfare Development Command*. April 5, 2023. URL: <https://www.act.nato.int/article/cognitive-warfare-strengthening-and-defending-the-mind/>
5. Kristýna Drmotová, Libor Kutěj. Cognitive Warfare as a New Dimension of Security. A fictional concept or a real silent threat? *ResearchGate, Vojsenské rozhledy*. March 2024. 33(1):63–83. URL: https://www.researchgate.net/publication/379749106_Cognitive_Warfare_as_a_New_Dimension_of_Security_A_Fictional_Concept_or_a_Real_Silent_Threat
6. Hung, Tzu-Chieh and Hung, Tzu-Wei. How China's Cognitive Warfare Works: A Frontline Perspective of Taiwan's Anti-Disinformation Wars. *Journal of Global Security Studies* 7(4), 2020, 1–18, URL: https://www.researchgate.net/publication/362163528_How_China's_Cognitive_Warfare_Works_A_Frontline_Perspective_of_Taiwan's_Anti-Disinformation_Wars
7. Kendra Cherry. How Cognitive Biases Influence the Way You Think and Act. Are you aware of yours? *Verywell Mind*. May 07, 2024. URL: <https://www.verywellmind.com/what-is-a-cognitive-bias-2794963>
8. Gillis A. S., Bernstein C. What is Cognitive Bias? *Search Enterprise AI*. 2023. URL: <https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/definition/cognitive-bias>
9. Terrell Heick. The Cognitive Biases List: A Visual Of 180+ Heuristics. *TeachThought* July 3, 2019. URL: <https://www.teachthought.com/critical-thinking/cognitive-biases/>
10. Benti, Behailu Shiferaw; Hasse, Dominika; Stadtmann, Georg: Cognitive Biases in Free-to-play Games, *Marketing Review St. Gallen*, 2022. Vol. 39, Iss. 4, pp. 34–42. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/276197/1/MRSG_2022_4_34-42.pdf
11. Georgii Pocheptsov. Cognitive Attacks in Russian Hybrid Warfare. *Information and security; An international journal*. Vol. 41, 2018, 37–43. URL: https://www.researchgate.net/publication/326783955_Cognitive_Attacks_in_Russian_Hybrid_Warfare
12. Bernard Claverie, François Du Cluze "COGNITIVE WARFARE": THE ADVENT OF THE CONCEPT OF "COGNITICS" IN THE FIELD OF WARFARE. *Cognitive Warfare. First NATO scientific meeting on Cognitive Warfare (France)*. 21 June 2021. Collaboration Support Office, 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/359991886_Cognitive_Warfare_The_Advent_of_the_Concept_of_Cognitics_in_the_Field_of_Warfare
13. Стрельбицький М., Гринь М. Когнітивна війна Росії проти України. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*. Випуск 1 (64), 2023. С. 46–52. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/law/article/view/2550/3013>